

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук, професора Марчука М.Г. на дисертацію Філяніної Нелі Миколаївни “Екоосвітній потенціал гуманітарних знань”, поданої в спеціалізовану вчену раду Д 161.01 на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.09 – філософія науки

Екологічна освіта і виховання – це, звісно, лиш один з інструментів ефективного реагування на глобальну проблему сучасності, та за своєю значущістю сумірний з її глибиною та масштабністю. Тому спроба всебічного дослідження цієї теми з погляду сучасної філософії та методології науки абсолютно виправдана. Вона має на меті зробити посильний внесок у вироблення консolidованого розуміння філософсько-методологічних засад і дидактичних принципів екоосвіти, що у свою чергу сприятиме практичному розв’язанню зазначеної проблеми.

Намагаючись подолати вельми поширене помилкове уявлення про те, що в основі екоосвіти має лежати природничонаукове і технологічне знання, Неля Філяніна приєднується до тих учених, які вважають, що причина кризи не у відсутності чи недостатності такого типу знань, а в обмеженості їхнього гуманітарного, соціокультурного та ціннісного потенціалу. Сума знань про природу не гарантує розуміння причин і наслідків екологічної кризи. Навпаки, нові знання спонукають інколи до ще більшого втручання в екосистему, в результаті чого проблема лише загострюється.

Саме недооцінка системи гуманітарного знання трактується дисертанткою як основна причина безпомічності суспільства перед лицем екологічної кризи. Отже, проблема світоглядно та методологічно закорінена у філософії гуманітарних наук. І цінність обговорюваного дисертаційного дослідження лише підсилюється тією обставиною, що гуманітарно-наукові виміри екологічної освіти сьогодні недостатньо вивчені та залишаються практично нереалізованими.

Варто відзначити, що це міждисциплінарне дослідження на стику філософії освіти і методології наукового пізнання.

Концепт екоосвітнього потенціалу гуманітарного знання, на мою думку, можна вважати одним із найважливіших елементів наукової новизни цього дисертаційного дослідження, оскільки він акцентує увагу не лише на самих екологічних ідеях, а на й на широкому гуманітарному контексті становлення екологічного світорозуміння, що робить його цілісним і ціннісно релевантним, адже, як справедливо зазначає В. Крисаченко, не лише природничонаукове і технічне, а й соціально-гуманітарне знання повинно відповідати екологічним принципам і пріоритетам.

Справді, в сучасному суспільстві є чітко виражена потреба в обґрунтуванні теорії та практики екоосвіти саме в контексті філософії та методології гуманітарного знання.

Досить ґрунтовно проаналізовано стан теоретичної розробки обраної теми, у тому числі дослідження, присвячені сутності та характерним ознакам екологічної кризи, її причинам і шляхам розв'язання. Виокремлено філософські праці, присвячені формам і методам екологічної освіти і виховання в межах окремих дисциплін і на міждисциплінарному рівні. Зроблено акцент на інвайроментальній (екологічній) герменевтиці, діалогічному розумінні взаємодії людини і природи, комунікативному підході в освіті, на пізнавальній ролі метафор в екологічному та екоосвітньому дискурсі, на ціннісних аспектах екофілософії, зокрема естетичному, на історичних передумовах становлення сучасного розуміння гармонії між людством і природою тощо.

Дисертантка належною мірою відобразила внесок українських учених у дослідження цієї проблематики (Богачов, Булатов, Гардашук, Єрмоленко, Канак, Кисельов, Кравченко, Кримський, Крисаченко, Кучерявий, Ларіонова, Лой, Попович, Пустовіт, Сидоренко, Табачковський, Тарасенко та ін.).

Поставивши за мету визначити екоосвітній потенціал гуманітарної сфери наукового знання, дисертантка формулює не менш масштабні завдання, наприклад розробити методологію подолання розриву між природничо-науковими та гуманітарними знаннями й окреслити філософсько-методологічні засади інтеграції природничо-наукового та гуманітарного складників у концепції екоосвіти, обґрунтувати методологічні засади екологічної (інвайронментальної) герменевтики і естетики, окреслити умови реабілітації цінності та самоцінності природи як умови виживання людства, у тому числі й за допомогою ЗМІ, літератури і мистецтва.

Екологічні кризи аналізуються Н. Філяніною з погляду постнекласичної науки: як складні багатовимірні, здатні до саморозгортання феномени. Під освітою дисертантка розуміє процес засвоєння знань, культурних кодів і моральних імперативів. Гуманітарні виміри екокриз трактуються як загроза існуванню людства і як усвідомлення неможливості його спасіння без порятунку всієї природи. Обґрунтовано думку, що гуманітаризація – це сутнісна риса екоосвіти, оскільки пов'язана з осмисленням глибинних основ духовного світу людини і формує цінності, здатні мобілізувати людство на подолання глобальних проблем.

Зафіксовано значне розмаїття освітніх концепцій і практик, які причетні до формування екологічної свідомості. Встановлено, що в них відображені різні світоглядні та педагогічні традиції, наукові та позанаукові знання, в результаті чого вони або виявляють свою схожість і спорідненість, або жорстко конкурують між собою.

Розкрито освітній потенціал екологічної герменевтики як мистецтва розуміння природи, що протиставляється раціоналістичній традиції пізнання.

На перший погляд, включення в структуру дисертації розділу, присвяченого виявленню екоосвітнього потенціалу метафорики, трохи вибивається з руслу домінуючої проблематики філософії науки, але поряд із герменевтичною методологією пізнання та розуміння в освітньому процесі передачі знань така логіка виправдана. Тим більше, що метафора дедалі

ширше використовується не лише як художній прийом, а й категорія філософії науки.

Ідея дослідження природи художніми засобами також цікава, тому що пізнавальними можливостями мистецтва давно переймаються філософи, а з огляду на його важливу роль в освітньому процесі такі міркування виявляються вельми продуктивними, зокрема в контексті естетичної проблематики постнекласичної науки та її методології.

Цікавими є роздуми автора про тісний взаємозв'язок між антропологічними уявленнями про цінність людини й екологічною настановою на самоцінність природи. Це відкриває можливість подолання утилітаристського підходу та реабілітації ціннісного ставлення до довкілля, конвергенції естетичної та екологічної освіти.

Н.Філяніна звертається до філософії освіти Дж. Д'юї, принципи якої не втратили своєї актуальності в нинішніх умовах. Одним із досягнень його концепції вважається вимога подолання філософського дуалізму людини і природи, що лежить в основі поділу наук на природничі та гуманітарні. В екоосвіті цей дуалізм неприйнятний, оскільки без гуманітарного складника вона не може бути ефективною. Розвиваючи цю думку, дисертантка стверджує, що ні природничі, ні гуманітарні науки поодиночі не спроможні повністю описати, а тим більше розв'язати складні проблеми, а тому потребують взаємодії заради вироблення комплексного підходу, який мобілізує потенціал природничих (біологія, екологія, географія), економічних, політичних і гуманітарних (філософська антропологія, етика, естетика, аксіологія) наук.

Цікаво, що, розмірковуючи про екоосвіту, дисертантка не абсолютизує її значення, підкреслюючи, що новітню парадигму освіти для збалансованого (сталого) розвитку не можна редукувати лише до екоосвіти, як і останню – до природничонаукової. Вона включає і гуманітарну й екологічну освіту. Їх зв'язок виявляється через гуманізацію та інтеграцію відповідних знань.

Долучаючись до розробки теорії, методології та практики екоосвіти, дисертантка добачає труднощі в самій складності та багаторівневості екологічної проблематики і постійному нагромадженні різноманітного знання, що неминуче передбачає міждисциплінарну сферу в дослідженні та реалізації екоосвіти.

У структурі сучасної філософії освіти, яка досліджує свій предмет у тісному зв'язку з практичною педагогікою, психологією, соціологією тощо, екологічна освіта посідає чільне місце, тому що навчає виживати і діяти в суспільстві ризику, достойно відповідати на його виклики. Вона розкриває розмаїття підходів і дозволяє уникати крайнощів – технократичного оптимізму і технофобії. Саме потенціал гуманітарного знання втілюється в адекватне розуміння суті проблеми і шляхів її розв'язання.

Дисертантка прямо пише про потребу в дослідженні ролі гуманітарних наук у пізнанні природи та виявленні їхнього потенціалу, який може бути реалізований у процесі подолання екологічних криз. Відсутність або недостатність уваги до виявлення потенціалу гуманітарних наук в екоосвіті

пояснюється відставанням філософії гуманітарних наук від рівня епістемології та філософії природознавства.

Виклад основного матеріалу дисертації логічно розпочинається з визначення поняття «екологічна криза», в якому, з одного боку, підкреслюється складність і багатозначність його змісту, що має світоглядно-філософські, природничонаукові, гуманітарні, антропологічні, соціально-політичні та інші виміри, а з іншого – відхиляється характеристика цього феномену як «ідеологічно перебільшеної псевдопроблеми». Головну причину появи та загострення всіх екологічних проблем авторка справедливо добачає в людській діяльності, керованій ідеалом нескінченного прогресу та західноєвропейській філософській традиції підкорення природи за допомогою техніки.

Глобальна екологічна криза стала предметом осмислення тоді, коли вона продемонструвала свої негативні наслідки і загрози для безпечного існування людства в цілому. Сьогодні, зазначає дисертантка, «не можна обмежуватися порятунком становища людини без порятунку природи в цілому». Відбувається зміна світоглядної настанови. Замість антропоцентризму набуває популярності природоцентризм.

Але як це корелює зі зростанням значущості гуманітарного знання?

Відповідь на це питання Н. Філяніна знаходить у з'ясуванні ролі гносеологічних і онтологічних чинників. Абсолютно переконливо стверджується, що річ не у недосконалому знанні про природу, а в нашому ставленні до неї. Дуже приємно читати, що не лише такі відомі західні філософи, як К.О.Апель, а й українські науковці зробили свій внесок у розв'язання цієї проблеми. Наприклад, В. Табачковський закликав до переорієнтації світоглядно-філософських розмислів з перетворювальної діяльності на проникнення природи в усі сфери людського буття, а Т. Гардашук – до створення нової екологічної парадигми, згідно з якою цінність людського буття не може бути визначена без усвідомлення самоцінності природи. Етичний розум відкриває універсальний характер людської відповідальності, тоді як освіта повинна сприяти створенню системи такої відповідальності. Крім того, через екоосвіту транслюються художньо-естетичні та інші культурні цінності, що набувають у цьому контексті нових смислових відтінків.

Самі екологічні виклики стають проблемами людського життя, тобто антропологічними проблемами. Відповідно до цього визначається місце освіти в сучасній гуманітарній парадигмі, зорієнтованій не стільки на світ науки, скільки на світ життя (за Гадамером).

У дисертації послідовно розгортається й обґрунтовується теза, що екологічна освіта змінює людську свідомість, отже, повинна враховувати природничонаукові, соціально-гуманітарні та ціннісні виміри взаємодії з природним оточенням. Екоосвіта невіддільна від осмислення глибинних засад людського буття, духовності, цінностей. Вона не може ґрунтуватися лише на раціонально доведених істинах, тому що важливо також розуміти приховані смисли буття людини і природи в їх нерозривній єдності.

Відзначаючи безумовну актуальність поданої до захисту дисертаційної роботи, ґрунтовність аналізу, логічну послідовність викладу матеріалу, достатню аргументованість і переконливість отриманих результатів, не зайвим буде висловити також окремі **зауваження та побажання**.

1. Варто звернути увагу на певну невідповідність між метою, об'єктом і предметом дисертаційного дослідження. Точкою відліку тут є, безумовно, гуманітарна сфера наукового знання, що приховує в собі, за робочою гіпотезою, значний екоосвітній потенціал, який і поставила собі за мету виявити дисертантка. Тож предметом дисертаційного дослідження не може бути просто включення гуманітарних знань в екоосвіту. Доречніше було б вести мову про засоби і форми виявлення та шляхи актуалізації зазначеного екоосвітнього потенціалу гуманітарного знання в процесі формування сучасного екологічного мислення.

2. У підрозділі 1.3. «*Філософсько-методологічні засади концепції екологічної освіти: інтеграція природничо-наукового та гуманітарного складників*» аналізуються спроби обґрунтувати єдину універсальну концепцію екоосвіти і стверджується, що вона принципово неможлива, що екоосвіта не може бути зведена до якоїсь однієї дисципліни. Як альтернативу дисертантка пропонує прийняти плюралізм і полідисциплінарність екоосвіти, що відповідає ситуації постмодерну з характерним для нього розмаїттям типів раціональності. Водночас висловлюється жаль з приводу того що «розробка сучасної концепції екоосвіти далека від свого завершення чи принаймні того рівня розв'язання, який би задовольняв вимоги часу» (с. 54), що й досі не напрацьована «ефективна методологія створення цілісної інтегративної концепції екоосвіти» (с. 305). Ці двозначні твердження спонукають задати уточнююче запитання: чи можлива все ж таки загальноприйнята концепція екологічної освіти?

3. На п'ятій сторінці автореферату (10 стор. тексту роботи) дисертантка чітко виокремлює основні блоки теоретичних праць, які лягли в основу власного дослідження. Це загальна філософія, методологія науки, філософія освіти, екологічна герменевтика, екологічна естетика, екологічне літературознавство. Напевне, праці з екологічної етики не були б зайвими в екологічній освіті, тим більше, що в самому тексті дисертації вони реально використовуються і цитуються.

4. Наприкінці третього розділу дисертантка доходить висновку, що метафорика «є продуктивним і перспективним напрямом дослідження методологічних засад побудови концепції екоосвіти» (с. 308). На мою думку, метафорика має вельми опосередкований стосунок до напрямів дослідження методологічних засад якихось концепцій, тому мені більш імпонує формулювання в авторефераті (с. 33), де йдеться про «значний потенціал метафорики для розробки сучасних концепцій екологічної освіти», оскільки вона доповнює раціональну аргументацію елементами образності, мобілізує екологічну свідомість і розширює арсенал пізнавальних засобів.

5. У дисертації зі спеціальності «філософія науки» опис методологічної основи дослідження міг би бути трохи розлогішим і ґрунтовнішим.

У цілому ж зазначені зауваження та побажання мають в основному дискусійний характер і не ставлять під сумнів високого професійного рівня виконання роботи, а також наукової цінності висновків і результатів дисертаційного дослідження Нелі Філяніної.

Важливо також відзначити, що дисертація “Екоосвітній потенціал гуманітарних знань” відповідає профілю спеціалізованої вченої ради за спеціальністю 09.00.09 – філософія науки.

За темою дисертаційного дослідження видано монографію обсягом понад 18 друкованих аркушів, опубліковано 21 наукову статтю у фахових виданнях, у тому числі й закордонних, 13 матеріалів і тез доповідей на наукових конференціях.

Текст автореферату ідентичний зі змістом дисертаційної роботи.

Отже, подана до захисту дисертація – творче, завершене, самостійне дослідження актуальної в сучасному філософсько-методологічному дискурсі теми. Отримані результати відзначаються науковою новизною, теоретичною та практичною значущістю. Все це дає підстави вважати, що робота “Екоосвітній потенціал гуманітарних знань” відповідає п. 10 «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (Постанова Кабміну № 567 від 24 липня 2013 р.), тому вважаю, що автор дисертаційного дослідження – Філяніна Неля Миколаївна – заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.09 – філософія науки.

Доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Марчук М.Г.

Підпис *Марчук М.Г.* засвідчую
Начальник відділу кадрів Чернівецького
національного університету
імені Юрія Федьковича
В. Луцив
- 13.05.2016

